

Másoknak magunkról – az 1956-os forradalom németül

György Dalos: 1956. Der Aufstand in Ungarn. C. H. Beck, München. 2006. 245 old.

„Heute sind die dreizehn Tage des Aufstands bestenfalls in der Debatte von Historikern oder in der alljährlichen protokollarischen Erinnerungen präsent. Ein Grund mehr also – der fünfzigste Jahrestag bietet dazu den Anlass –, Schwarzweissbilder Ungarns und meiner Kindheit mit den dazugehörigen blassen, eingefallenen Gesichtern, den zerstörten Häusern und herausgerissenen Plastersteinen der Budapester Strassen in die Gegenwart einzublenden.” (21.)

Mit tegyük a szerzővel? Régi kérdése ez a posztmodernnek nevezett irodalomtudománynak, és lassan már több évtizedes problémája ez a (nemzetközi) történetírásnak is. A történész szerző általában illedelmesen a háttérbe húzódik, és sokszor saját szerepének elhallgatásával próbálja a hitelesség látszatát kelteni az olvasóban. Nem újkeletű ez a technika, egyre többen vitatják helyességét, ennek ellenére (ahogy az már csak lenni szokott) még mindig sokan alkalmazzák. De mi legyen akkor a szerzővel, ha, ahogy esetünkben Dalos György, nem csak történetet ír úgy „általában”, hanem egy olyan társadalmi trauma történetét írja meg, melynek ő is részese, szemtanúja volt gyerekként, s melynek közös, társadalmi feldolgozásában, a rá adható „megfelelő” válaszok keresésében maga is tevékenyen részt vett? Nem könnyű a válasz. Dalos esetében tovább bonyolítja a helyzetet, hogy bár végzettsége szerint történész, munkásságának jelentős része mégiscsak irodalmi, azaz inkább az irodalmi történetmesélés

technikái állnak hozzá közelebb (vagy legalábbis azt gyakorolta többen).

Nézzük meg, hogyan oldja meg ezt a problémát Dalos. Először is megírja a bevezetőt, ahol kiteríti kártyáit, elmondja, mit gondolt a forradalomról 1956-ban, a '60-as években, a '70-es években, a rendszerváltáskor és most. Másodszor világosan megfogalmazza, hogy miért írta meg ezt a könyvet. Nem a forradalom történetírásának tudományos problémáit akarja megoldani, hanem emlékezni akar az '56-os Magyarországra és saját gyermekkorára. De nem csak ezt tudjuk meg, ha figyelmesen elolvassuk a könyv bevezetőjét, hanem választ kapunk az egyik legfontosabb olvasói kérdésre is: mi végre ez az egész? Miért kell egyáltalán '56-ról 2006-ban könyvet írni? Az ötven éves jubileum önmagában nem lehet elégséges indok. Dalos szerint sem az. Sokkal inkább csak alkalom arra, hogy '56-tal foglalkozunk. A forradalommal foglalkozni kell, mert – mondja Dalos – az abszolút vízvonal az 1945 utáni magyar történelemben, és mindennek a mértéke volt (pozitív vagy negatív formában) a kádár-kori társadalomban, különösen annak értelmisége számára. Dalos szomorúan konstatálja, hogy a rendszerváltás utáni rövid konjunktúra lecsengtével '56 már nem fontos, és alig beszélünk róla. Ez ellen kíván tenni a könyv, illetve a könyvön keresztül a szerző.

Ezzel kapcsolatosan egy sajátos ellentmondásra szeretném felhívni a figyelmet. Annak ellenére, hogy a könyv német nyelven, német közönség számára íródott egy évek óta Berlinben élő író tollából, motivációja sajátosan magyar. Nemcsak azért, mert '56 eljelentéktelenedését a közbeszédben bajosan lehetne számon kérni a német társadalmon, hanem azért, mert Dalos egész érvelése azon alapszik, hogy 1956 a magyar történelemben játszott fontos szerepet. Szé-

pen mutatja ez a példa is, hogy bármennyire sokat élünk külföldön, bizonyos kérdésekben mindig foglyai maradunk a magyar(országi) perspektíváknak, problémáknak.

Dalos könyve ugyan technikailag nem fordítás, de kulturálisan mégiscsak az, hiszen a magyar történettudomány eredményeinek felhasználásával a magyar történelem eseményeit és személyes (magyar) nézőpontját próbálja meg érthetővé, befogadhatóvá tenni a német olvasóközönség számára. Aki próbált már ilyet, az tudja, hogy ez nem olyan egyszerű. A német nyilvánosság, annak ellenére, hogy Nyugat-Európában még a legtöbbet tudja Magyarországról, sok esetben nem érti vagy félreérti a magyarországi napi politikai és történelmi eseményeket egyaránt. Dalos György szerencsére már rutinos tolmács, hiszen (megérdemelt) nagy sikert aratott a német könyvpiacra a *Ungarn in der Nußschale*¹ című kötetével, melyben Magyarország ezeréves történelmét meséli el rövid esszéeken keresztül.

Egy efajta közvetítés/fordítás sikerességét mindig a fogadó oldal (jelen esetben Németország) reakciója dönti el. Ennek meghatározásához a könyvről öt németnyelvű napi- és hetilapban (*Neue Zürcher Zeitung*, *Frankfurter Rundschau*, *Die Zeit*, *Süddeutsche Zeitung*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*) megjelent ismertetések, recenziókat böngészünk végig. Az újságok kiválasztása önkényesnek tűnhet, de ezek valóban a szó szoros értelmében mértékadó sajtóorgánumnak számítanak Németországban, így általuk nagyjából hiteles képet alkothatunk a könyv kritikai fogadtatásáról. A recenziók egy része a könyv műfajának meghatározásával bajlódik. Nem is igazán jutnak egyezésre. Azt mindannyian érzékelik, hogy a munka a regény és a tudományos mű határmezsgyéjén mozog, de míg némelyik recenzió az egyik, addig más írások a másik mivoltot emelik ki. Egyértelműen dicsérik

viszont a mű nyelvezetét, stílusát, azt a távolságtartó iróniát, amivel az egész forradalmat és annak szereplőit Dalos kezeli, illetve a nyíltan felvállalt személyességet, személyes érintettséget. Ezeknek a tényezőknek és a sok aprólékos leírásnak köszönhetően – jutnak közös nevezőre az ismertetések – az olvasó számára meglevenedik az 1956-os forradalmi Magyarország. A pozitív kritikai fogadtatás persze csak az egyik oldala a sikernek, hiszen az is számít, hány olvasóhoz jut el a könyv. Erről pontos adataink nincsenek, de az, hogy már előkészítés alatt van a mű puhafedeles kiadása, mindenképpen azt mutatja, hogy e tekintetben sem lehet oka a panaszra sem a kiadónak, sem a szerzőnek.

A német fogadtatás ismertetése után vegyük kicsit mi magunk szemügyre a könyvet. A teljes mű részletes bemutatása helyett (melyre már csak a terjedelmi korlátok miatt sem kerülhet sor) a forradalom három gyakran emlegetett személyére és egy híres-hírhedt eseményére szeretnénk koncentrálni. Nagy Imre, Kádár János, Mindszenty József és a Köztársaság téri pártház ostroma kapcsán fogjuk bemutatni az szerző ábrázolási technikáit, annak előnyeit–hátrányait. Általánosságban annyit szeretnénk megjegyezni, hogy a német recenzensek által emlegetett távolságtartó ironia valóban jelen van, és amellet, hogy az egyik legüditőbb tulajdonsága a könyvnek, úgy újítja meg az 1956-ról folyó diskurzust, hogy közben nem bagatellizálja sem a forradalmárok tetteit, sem a tettekért elszenvedett repressziók mértékét, de elkerüli az üres heroizálás csapdáját is.

Az 1956-os forradalommal kapcsolatos egyik leginkább elterjedt toposz, hogy valójában nem volt vezetője, és azok, akik „hivatalosan” azok voltak, inkább csak sodródtak az eseményekkel, mintsem befolyásolták volna azokat. Dalos is (nem tagadjuk, szerintünk helyesen) csatlakozik ehhez a nézethez, és ez határozza meg Nagy Imre képét is. Egy jó szándékú, párthű, agrárszakértő kommunistát látunk, akinek az életében és

¹ Dalos, György: *Ungarn in der Nußschale. Geschichte meines Landes*. München, 2005. 200 old.

kARRIERJÉben nagyon nagy szerepet játszik a véletlen. 1953-ban a szovjet vezetők választása azért esik rá, mivel ő az egyetlen olyan jelölt a miniszterelnöki posztra, aki nem zsidó származású. Magyarországi népszerűségét is inkább csak a véletlennek köszönheti (írja némi iróniával Dalos), hiszen a nagy tömegek által a nevéhez kötött, 1953. július 4-én meghirdetett programot a Központi Vezetőség dolgozza ki Rákosi irányításával még júniusban, csak akkor még nem hozták nyilvánosságra. (31–32.) Így bejelentése egyedül Nagy Imre ismertségét növeli. Nagy Imre határozatlansága és később apatikussága nem csak október 23-án derül ki Dalos szerint, amikor nem sikerül a KV-t teljesen átalakítani (79.), hanem akkor is, amikor a nem kommunista kormánytagokat hátrahagyva bevonul a Jugoszláv Nagykövetségre, majd november 22-én is, mikor végül is annak tudatában száll be az érte küldött buszba, hogy az (az előzetes megbeszélésekkel ellentétben) szovjet fogságba viszi. (183.)

A forradalom egyik másik fontos alakja, ha nem is pozitív értelemben, Kádár János. Dalos könyvének erénye, hogy őt sem egysíkúan mutatja, felrajzolja döntési horizontjait és a kényszerpályákat is, de nem esik az oly gyakori relativizmus csapdájába sem, s világossá teszi Kádár felelősségét a forradalom vérbefolytatásában és az azt követő megtorlásokban.

A forradalomnak gyakran emlegetett harmadik emblematis alakja Mindszenty József. Mindszenty nem csak azért fontos a forradalom története szempontjából, mert a Rákosi-rezsim koncepciók pereinek egyik legmagasabb rangú áldozata, és éppen a forradalom alatt szabadult ki a fogságból, hanem azért is, mert katolikus főpapként azon tömegek számára volt vonatkoztatási pont 1956-ban (s utólag is), akik számára a kommunizmus semmilyen formájában sem jelentett vonzó alternatívát, és Nagy Imrét nem tekintették hiteles személyiségnek. Mindszenty sem tekintette annak, ahogy társait sem, valószínűleg ezt fejezte ki a híres

„bukott rendszer örökösei” kitételével, mely érhető módon az ettől a múlttól eltávolodni igyekvő reformkommunistákat különösen érzékenyen érintette. Ezért lett Mindszenty – annak ellenére, hogy konkrétan túl sokat nem tett – az 1956-os narratíva kitérő részlete, és ezért éri különösen sok kritika a Nagy Imre körül csoportosult reformkommunista értelmiség visszaemlékezéseiben is. Hogyan kezeli Dalos György Mindszentyt? Tisztázza a kádári történetírás igaztalan vádjai alól, de nem takargatja azt sem, hogy Mindszenty nem legitimálta híres november 3-i beszédével a Nagy Imre-kormányt, ezzel nem igazán segítve a nemzeti „egységfront” kialakulását, de világosan kifejti azt is, hogy a lengyel példa követésének (ahol a katolikus püspöki kar támogatta az új reformkommunista vezetést) nem voltak meg a feltételei, s ezen feltételek hiánya nem Mindszentyt mulaszt, hanem a korábbi rákosista egyházpolitikán. (144–146.)

Nem lehet okunk tehát panasza, hiszen a forradalomban részt vevő személyek ábrázolása sokoldalú, nem csak a Jó és a Rossz küzdelmét láthatjuk. Világos az is, hogy a „nem főszereplők” közül Nagy Imre van az első helyen, őt követi messze lemaradva Mindszenty és Kádár. Egyetlen hiányként felvethetjük azonban, hogy a sokszínűség ellenére nem ismerjük meg a személyek múltját, és így nehezebben válnak érthetővé motivációik, cselekvéseik indítói. Nem az életrajzíróknál és sajnos történészeknél is oly elterjedt pszichologizálást hiányoljuk Dalosnál – ettől igen dicséretes módon megkímél bennünket –, de Kádár, Nagy Imre vagy éppen Mindszenty életrajzában némileg részletesebb ismertetése elengedhetetlen lenne a szereplők cselekedeteinek jobb megértéséhez.

A Köztársaság téri pártház ostroma az egyik legkényesebb, legszomorúbb és máig is legtöbb érzelmet, vitát kiváltó eseménye a forradalomnak. Nem maguk a konkrét események, hanem azok *értékelése* osztja meg nemcsak a közvéleményt, hanem a történészeket is. Éppen ezért leírása alkalmas nyújt

arra, hogy megfigyeljük, hogyan kezeli Dalos az ilyen kényes helyzeteket.

Először is kontextusba helyezi a pártház ostromakor és utána történeteket. Jelzi, hogy a felfegyverzett hatalom és a forradalmi tömeg között kialakuló pszichózis már a Köztársasági téri konfliktus előtt is tömegmészárlásba torkolt, például a mosonmagyaróvári sortűz esetében, s az ÁVH-val szembeni jogos gyűlölet csak fokozta az erre való hajlandóságot. Ezután röviden leírja a pártházban lévők ostrom előtti tevékenységét, hogy valóban fegyveres csapatokat próbáltak szervezni a forradalom leverésére, járőröztek a környéken, s a számukra gyanús elemeket fogságba is ejtették. Az ostrommal kapcsolatosan megtudjuk, hogy a támadók túlerőben voltak, de csak hosszas harcok után tudták végül megadásra kényszeríteni a pártház védőit. Nem titkolja Dalos azt sem, hogy a magukat megadókat a tömeg barbár módon felkoncolja, s kivétel volt annak a néhány embernek a tevékenysége, akik a megtámadottakat menteni igyekeztek. Azt is egyértelműen leírja, hogy a földalatti börtönök, melyeket az ostromlók a harcok után nagy erővel kerestek, a fantazmagóriák birodalmába tartoztak. Leszámol azzal a legendával is, mely a második szovjet támadást a pártház ostromával magyarázza. (125–128.) Nem mentegeti a bűnöket, nem esik az olcsó moralizálás hibájába sem, de elkerüli azt a közkeletű történelmi csapdát is, hogy a Köztársaság téri harcokat és a lincselést kontextusukból kiragadva csak önmagukban elemezze.

Dalos könyve nem tudományos mű, de nem is történelmi regény, mely az események kapcsán, a forradalom ürügyén mond el nekünk valamit. A szerző a létező legne-

hezebb műfajt, azt átmenet műfaját, a történelmi esszét választotta. A történelmi esszét írónak egyszerre kell történetileg pontos, tartalmában a szakirodalomra építő, illetve irodalmi minőségű szöveget írnia. Ezzel a kihívással általában kevesen birkóznak meg. Dalosnak ez sikerült. Írt egy precíz, higgadt, szellemes és egy helyenként keserűen ironikus könyvet 1956-ról. Mindezt németül, német fejjel gondolkodva, úgy, hogy a német közönség is képes legyen befogadni. Bátran mondhatjuk, hogy az 50. évforduló egyik legjobb könyve született meg ebben a kategóriában. Az, hogy néha nem elég alaposak a főbb szereplők portréi, csak kis mértékben rontják az összképet. Sokkal bántóbb (igaz, kevésbé lényeges) a kötet végén található (nyilván a külföldi olvasó tájékozódását segítő) kronológia. Nem egyszerűen felszínes, ez szükségszerű ebben a műfajban, hanem azt a látszatot kelti, mintha a magyar történelem legfontosabb eseményei a felkelések, parasztlázadások és forradalmak lettek volna. Ez pedig a '60-as évek kádári (ál)marxista történetírásának doktrínája, amit azóta már szerencsére sikerült meghaladni. Az összképet azonban még ez sem képes elrontani.

Végezetül néhány szó a könyv külalakjáról: A C. H. Beck kiadó ezúttal „gusztusos” könyvet készített számunkra, kemény fedél, fűzött lapok és Erich Lessing korabeli fotói díszítik a könyvet, névmutatót és a fontosabb német, magyar és orosz nyelvű szakirodalom válogatott bibliográfiája segíti a jobb tájékozódást.

KELLER MÁRKUS